

az infralogikus formákkal, hanem szintetikus egységben. Ezért ez a nyelv tudományos nyelvre lefordítható és elemezhető. Egyébként ma már a mítosz is lefordítható tudományos nyelvre, s úgy tekinthető, mint a filozófia archaikus módzata és fordítva, a filozófia a mítosz jelenkori módzataként jelentkezik.

Az ateizmus mindeddig csak lerombolni próbálta a mítoszokat, de nem volna-e még eredményesebb ateista magatartás kimutatni a mítoszok humanizmusát és ésszerűségét?...

*

Végkövetkeztetésül megállapíthatjuk, hogy a beszéd a gondolkodás szubsztanciája, nem csupán kifejezése, a beszéd nemcsak a közlő szerepét tölti be, hanem az alkotó szerepét is. A gondolkodás nélküli beszéd még nem nevezhető beszédnek, csupán a környező légréteg akusztikai megbolygatása, a gondolkodás sem „az, ami” beszéd nélkül, hanem csupán lérzéki-érzelmi feszültség. A beszéd közlő szerepének — amely elsősorban buzdításra hivatott és csak másodsorban ismeretek átadására — szintén van egy érzelmi és egy megismerő aktusa, ezek közül az előbbi az elsődleges. Ennek megfelelően a *gondolatok kialakításának* funkciója a beszéd második, de nem másodlagos szerepe, s két hatáskörrel rendelkezik, ezek: az értékelő és megállapító tevékenység, az értékelő tevékenység lévén az elsődleges.

A közlő szerep elsődlegességét az a tény határozza meg, hogy a természetel való harcban az együttműködés megszervezése sürgetőbb, mint az ismeretek kialakítása, a cselekvésre való ösztönzés égetőbb szükséglet, mint a gondolatok kicserélése.

A kultúra fejlődése egyensúlyba hozza a közlést és az eszmék alkotását. Az igazságok felépítése az ember egyik legalapvetőbb szükséglete lesz.

LÁSZLÓ ATTILA

Östörténet és nyelvtudomány

Amíg a történelem fogalmát kizárólag politikai történetként (események, „történetek” egymásutánjaként, illetve azok leírásaként) értelmezték, az őskort mint „történelem előtti” korszakot kívülrekesztették a történelem határain. A marxista történelemszemlélet érdeme, hogy évezredek káoszából sikerült kiszűrnie a történeti folyamat lényegi elemeit, szétválasztva a meghatározót a meghatározottól, a törvényszerűt a véletlentől. Csak így, a történelmi folyamat törvényszerűségeinek feltárása nyomán válhatott az őskor mint ősközösségi társadalmi rend az emberiség történetének szerves részévé, annak leghosszabb, kezdeti szakaszává.

Bár az őskor ily módon véglegesen beépült az emberi társadalom egyetemes történetébe, az őstörténetet a történettudomány sajátos ágaként kell megkülönböztetnünk. Ez forrásainak különleges természetéből, illetve sajátos kutatási módszereiből adódik. A történettudomány főleg az írásos forrásanyagra támaszkodik, ám a legrégebb közel-keleti írásos emlékek is csak mintegy ötezer esztendősek, s megjelenésük már egybeesik az őstársadalom bomlási szakaszával. Segítségükkel tehát legjobb esetben is csak az őstársadalom bomlási folyamatát követhetjük nyomon e területeken, illetve adatokat nyerhetünk a civilizált világ vonzókörébe ke-

rülő, még ősközösségi viszonyok között élő társadalmakról. Az utolsó öt évezredet megelőző, a legszerényebb számítások szerint is mintegy félmillió esztendő időszakra vonatkozóan írásos emlékeink egyáltalán nincsenek; e korszak történetét más források alapján kell tanulmányoznunk.

Melyek ezek a források? Napjaink őstörténésze komplex módszerrel dolgozik, egyaránt felhasználva a természet- és társadalomtudományok eredményeit. Régészet és embertan, nyelvészet és néprajz, ősnövény- és ősállattan mind-mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a hajdani korok társadalmának anyagi és szellemi kultúráját, embertani alkatát, nyelvét, természeti környezetét megismerhessük. S a felsorolást folytathatnók, a XX. század tudományának szinte minden ágát kimerítve, az elektrotechnikától (elektromos prospekciós módszerek) az optikáig és aerodinamikáig (legi fényképezés, sirkamrák előzetes periszkópos vizsgálata), a magfizikától (C¹⁴ módszer) a matematikáig (matematikai statisztikai módszerek alkalmazása a régészeti leletanyag értékelésében) és a kibernetikáig (lyukkártyákba táplált dokumentáció).

A legfontosabb forrásanyagot természetesen a régészet szolgáltatja. Sőt, gyakorlatilag, az őstörténet és az ősrégészet szinte szétválaszthatatlanul egygyólvadt. Ma már az őstörténetet „gyakorló” ősrégészek művelik, mintegy segédtudományként használva fel mindazokat (az egyebként önálló) szaktudományokat, melyeknek eredményei felhasználhatók az őskori társadalom életének minél teljesebb felidézésében.

A régész dilemmája

Az őstörténeti korszakokról a komplex régészeti kutatások útján kialakított kép korántsem lehet teljes, sőt, inkább csak a főbb vonásokat jelölő vázlatához hasonlítható. „A régészet... általános irányvonalakat, felhalmozódó változásokat fed fel, amelyek egy fő irányban, felismerhető eredmények felé haladnak” — írja Gordon Childe (*A civilizáció bölcsője*, Budapest, 1959. 7). Ugyancsak ő írja másutt: „az írott források hiányában sohasem fogjuk megtudni az akkor éltek nevét, sem magánéletük anekdotikus részleteit, s még azoknak a népeknek a nevét sem, melyeknek emlékeit a régészek feltárják.” (*Făurirea civilizației*, București, 1966. 31.). Legutóbb Harmatta János professzor fogalmazta meg igen plasztikusan, hogy az őstörténeti kutatások nyújtotta „történeti” kép „legalább olyan távol marad a valóságos történeti folyamattól, mint a régészeti kultúra a történeti kultúrától. Csak bizonyos általános vonások, folyamatok, tendenciák bontakoznak ki előttünk, míg a történeti folyamat konkrét, egyedi vonásai, amelyek az emberiség történeti korára éppen őstörténetével szemben olyan jellemzőek, megfoghatatlanok maradnak számunkra”. S nyomban fel is teszi a kérdést: „...vajon ez az ősrégészeti s különösen az őskori kutatás örök perspektívája vagy perspektívtalansága, hogy mindig csak az általános folyamatok megnevezhetetlen, tehát történetileg konkrétan meg nem fogható jelenségeinek korlátai között maradjon?” (*Az indoeurópai őshaza problémája és az őskorkutatás. Antik Tanulmányok*, Budapest, 1966. 246).

E kérdésre, egyelőre, igenlő választ kényszerülünk adni — a szakemberek körében ma még ez az általános meggyőződés. Ám a tudományos kutatás figyelme mind sűrűbben irányul egy olyan forrásanyagra, mely az őstörténeti kutatások segítségére lehetne dilemmája kedvező megoldásában. Ezt a forrásanyagot a nyelvtudomány szolgáltatja.

Az őstörténet és a nyelvtudomány kapcsolatai nem újkeletűek. Sőt, egy-egy nép ősidőkbe vesző távoli múltjának, eredetének felkutatásában sokáig egyedül a nyelvtudomány ügyködött, az összehasonlító történeti módszer alkalmazásával.

A nyelvészeti anyag azonban önmagában csak torz, egyoldalú képet eredményezhet. „A nyelv története főleg azt mutatja meg, hogy mikor kerültek be az úgynevezett alapnyelv korából származó eredeti szókészletbe az idegen hatást kifejező jövevényszavak. A társadalom története tehát, amennyiben a nyelv történetében visszatükröződik, az eredeti alapra rárétegződő külső átvételek történetének tűnik fel“ (Molnár Erik: *A magyar nép őstörténete*. Budapest, 1954. 9) — kényszerűen figyelmen kívül hagyva a társadalom szerkezetét, belső hajtóerőit. De ettől eltekintve is a nyelvtudománynak az őstörténetre vonatkozó megállapításai, különösen a hely- és időmeghatározások tekintetében, önmagukban bizonytalan értékűek. A helymeghatározásokban az egykori természeti környezetre vonatkozó szó-készleti elemekre igyekeztek támaszkodni. E módszer alkalmazását azonban, egyebek mellett, nagyon megnehezíti a szavak értelemváltozásának, valamint az illető növény- és állatfajták elterjedési területe módosulásának igen valószínű lehetősége.

A pusztán nyelvtörténeti adatokra alapított időmeghatározások szintén rendkívül bizonytalanok. Így például a finnugor alapnyelv felbomlását illetően, ha csupán a nyelvtudomány nyújtotta adatokra támaszkodunk, olyan „időmeghatározást“ kapunk, amelynek lehetséges szélső értékeit három-negyedfél évezred választja el egymástól. Világos tehát, hogy az őstörténetet nem lehet csupán a nyelvtudományra alapítani, még ha az, bizonyos esetekben, a rokontudományok fejletlensége következtében, történetileg indokolt volt, s lehetővé is tette az első őstörténeti hipotézisek felállítását.

Östörténet és nyelvtudomány — lehetőségek

Mit nyújthat a nyelvtudomány az őstörténetnek? Az őstörténeti kutatásokban nyilvánvalóan a nyelv hosszúéletű, évezredek, tízezer éveken át is megőrződő elemeit lehet csak hasznosítani. A nyelv ezen elemei közül elsősorban az alapszó-készletet kell kiemelnünk, mely az illető nyelvet beszélő közösségek hajdani természeti környezetére (földrajzi viszonyok, növényzet, állatfajták), ősi foglalkozásaira (halászat, vadászat, gyűjtögetés), társadalmi szervezetére (rokonság- és névrendszer), ősi gondolati kategóriáira (számnevek) vonatkozó kifejezéseket foglalja magába. E szó-készleti adatokat jó eredménnyel lehet felhasználni az illető társadalom régészeti hagyatékának értelmezésében.

A nyelv másik állandó eleme az artikulációs bázis (a hangok képzésének és kiejtésének módja, hangképző szerveinknek eközben elfoglalt helyzete). Mivel a nyelvek hangállománya más és más, artikulációs bázisuk is különbözik. Idegen etnikai közösségek nyelvi egymásrahatásának eredményeképpen a szó-készleti elemek átvételével párhuzamosan rendszerint az artikulációs bázis is módosul. A nyelvek hangtörténete tehát támpontokat szolgáltathat egyes népek etnogenetikai fejlődésvonalának megrajzolásához.

Annak, hogy a nyelvtudomány nyújtotta adatokat valós eredménnyel alkalmazhassuk az őstörténeti kutatásokban, feltétele: *azonosítanunk kell a régészeti kultúrát megteremtő népet és annak nyelvét*. Ez pedig korántsem egyszerű feladat! Bonyolítja az is, hogy egy-egy anyagi műveltség hordozója nem feltétlenül azonos

egy-egy néppel, ugyanazt a nyelvet beszélő egyetlen közösséggel. Fejlődése folyamán egy-egy nép nemcsak anyagi műveltségét, de nyelvét is megváltoztathatja. Nyilvánvaló tehát, hogy egy adott anyagi műveltség hordozója több, más-más eredetű, más-más nyelvet beszélő közösség is lehet, illetve ugyanazt a nyelvet beszélők is lehetnek különböző eredetűek, különböző anyagi műveltségek hordozói.

Ezek a bonyolult problémák még a „közelmúlt” történetével kapcsolatban is meglehetősen süllyal jelentkeznek. Ismeretesek például azok a viták, melyek a hazai népvándorlaskor és koraközépkor egyes kultúrkomplexumainak etnikai hovatartozásáról folynak. Elképzeltető, mennyivel nehezebb a dolga annak, aki tízezer évnél is régebbi kultúrák etnikumát, nyelvét kísérli meghatározni.

Miképpen is lehet a távolabbi őstörténeti korok régészeti műveltségeinek népére, annak nyelvére következtetni? A válasz szorosán összefügg egy másik kérdéssel: hogyan lehet a nyelvek egykori elterjedését meghatározni? Ha ez sikerül, a nyelv lévén a legfontosabb etnikai meghatározó jegy, lehetőség nyílik a régészeti kultúrákat létrehozó nép és annak nyelve meghatározására.

A nyelvek egykori elterjedési területének körülhatárolására a nyelvtudomány két alapvető módszer áll rendelkezésre: a régi természeti környezet terminológiájának és a nyelvek kölcsönös kapcsolatainak vizsgálata. Bizonyossá vált azonban, hogy a nyelvtörténeti következtetések önmagukban nem szolgáltathatnak abszolút időrendi adatokat, ezek nélkül pedig a nyelvek lokalizálása csak bizonytalan eredményekhez vezethet. A nyelvtudomány tehát csakis a régészet, paleontológia és geológia adta kronológiai eredmények felhasználásával számíthat e kérdések megnyugtató tisztázására.

Az indoeurópai kérdés újszerű értelmezése kapcsán megkísérljük érzékelteni, milyen lehetőségekkel biztat őstörténet és nyelvtudomány együttműködése.

Új utak az indoeurópai kérdés vizsgálatában

Az indoeurópai eredet, illetve őshaza problémája nemzedékek óta foglalkoztatja a tudósokat. Századunk közepéig az indoeurópai törzsek őshazáját szinte kivétel nélkül földrészünkön (Németország területén, illetve a kelet-európai sztyeppeneken) keresték, széttrajzásukat pedig az i. e. II. évezred elejére keltezték. E nézetnek még ma is sok a híve (nálunk D. Berciu: *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*. București, 1966. 132), ám az utóbbi másfél évtizedben kialakulóban van egy merőben új elmélet is.

Az újabb irodalomból először a régész P. Bosch-Gimpera munkáját említők, mely az indoeurópai kérdés történetét, a kutatások mai állását összegezi (*El problema indoeuropeo*. Mexico, 1960). Már ő megállapítja, hogy a nyelvészeti adatok egy sokkal korábbi (i. e. VI—V. évezred) indoeurópai egységről tanúskodnak, mint azt a régészeti adatok alapján feltételezhetők (szerinte legkorábban a III. évezredben).

A nyelvész Vladimir Georgiev (*Introduzione alla storia delle lingue indoeuropee*. Roma, 1966) mindenekelőtt elveti az indoeurópai nyelvek immár klaszikussá vált *centum—satem* felosztását (melynek Bosch-Gimpera még alapvető jelentőséget tulajdonít). Arra a következtetésre jut, hogy az újabb kőkor legkorábbi szakaszában Közép- és Délkelet-Európa térségeit a Rajnától és az Alpoktól a Donig s az Északi- meg a Balti-tengertől a Balkán-félsziget déli részéig, valamint Kisázsia nyugati vidékeit indoeurópai törzsek lakták. Az újabb kőkor első felében (i. e. VI—IV. évezred) már hat főbb indoeurópai nyelvcsoport alakul ki. Az i. e. 3500 és 2500 közötti évezred táján pedig e nyelvcsoportok körében már kiválnak az önálló indoeurópai nyelvek is.

Harmatta János, a neves orientalista, nyelvész és történész még merészebb álláspontra helyezkedik (*Régészet, nyelvtudomány és őstörténet*. Archaeologiai Értesítő, Budapest, 1967. 215). Abból a tényből indul ki, hogy a nyugati és keleti indoeurópai nyelveknek nincs közös földművelési terminológiájuk. Ez csak azzal magyarázható, hogy szétválásuk megelőzte a földművelés kialakulását Európában. Tekintettel arra, hogy az európai földművelés kezdetei a korai neolitikumba, esetleg a mezolitikumba nyúlnak vissza, az indoeurópai nyelvek két nagy csoportja szétválásának a középső kőkorban, esetleg még korábban végbe kellett mennie. Ebből szükségszerűen következik, hogy az indoeurópai törzsek már az újabb kőkor kezdetén benépesítették a mai Franciaországtól az Aral-tó vidékéig nyúló hatalmas területet.

Az indoeurópai őshazát illetően, figyelembe véve a hettitákkal kapcsolatos kutatások mai állását (ti. azt, hogy nem sikerült bizonyítani Kisázsiaiba vándorlásukat sem a Balkánon, sem a Kaukázuson át, valamint a hettita nyelvcsoporthoz korai elkülönülését a többi indoeurópai nyelvtől), arra a következtetésre jut, hogy a hettita nyelvcsoporthoz Elő-Ázsiában őshonos, tehát az indoeurópai nyelvek legrégibb elterjedési területét is itt kell keresnünk. Az indoeurópai törzsek Kisázián és a Balkánon át innen vándorolhattak Közép-Európába, ahonnan tovább terjeszkedtek Nyugat és Kelet felé, benépesítve Eurázia hatalmas térségeit. Mivel e folyamat a neolitikum kezdetére már befejezettek tekinthető, s mivel e hatalmas terület benépesítése huzamosabb időt vehetett igénybe, az indoeurópai törzsek Európába való bevándorlásának már a felső paleolitikumban meg kellett kezdődnie. Nagyon érdekesen kísérli meg Harmatta az európai felső paleolitikum bizonyos jelenségeit az indoeurópaiasodás folyamatával magyarázni: „Kétségtelennek látszik, hogy az indoeurópai törzsek bevándorlása csak az aurignaci kultúra megjelenésével, a helyi moustierivel való keveredésével, a keverék-kultúrák kialakulásával, majd az aurignaci különböző változatainak formálódásával, Keleten pedig a gravetti kultúra feltűnésével hozható kapcsolatba. Azok a bonyolult jelenségek és azok a különböző összetevők, amelyek e kultúrákban megfigyelhetők, jól magyarázhatók azzal, hogy a bevándorlók indoeurópai törzse az egyes moustieri csoportokkal különböző viszonyba kerültek és különféle módon keveredtek.“

Az ősköri ember tudati kategóriái

A paleolitikummal foglalkozó kutatók legalább 30-, de egyesek, mint F. Bordes, 60-féle eszköztípust különböztetnek meg. Ezek azonban csupán a tudományos kutatásban nélkülözhetetlen mesterséges kategóriák, és semmiképpen sem azonosak az ősköri ember tudatában élt eszköztípusokkal. Így érthető Vértés László neves paleolit-kutató (a híressé vált vértesszőllősi „Sámuel“ felfedezője) rendkívül figyelemre méltó, objektivitásra törekvő módszere, miszerint az ősköri eszköztípusokat a matematikai statisztika segítségével határolja körül.

Amennyiben a felső paleolitikum és a mezolitikum népességét az indoeurópai törzsekkel hozzuk kapcsolatba, az indoeurópai nyelvek szóképzési elemeinek vizsgálata beláthatatlan távlatokat nyithat e távoli korok régészeti hagyatékának történelmi értelmezése számára. Harmatta említett tanulmányában például az indoeurópai nyelvek idevágó szóképzési adatainak összevetése alapján megkísérli megállapítani, hogy hozzávetőleg milyen eszköztípusok élhettek önálló típus-kategóriaként az aurignaciak tudatában. Az indoeurópai nyelvekben 7 olyan eszköztípust mutat ki, mely az ősköri korbához vezethető vissza (jelentésük: „kaparó“, „fejsze“,

„tűzkő-penge“, „kalapács“, „ár“ és „hegy“ két változatban). Ezek a szavak, azonos alapjelentéssel, egyes távoli indoeurópai nyelvekben is kimutathatók. „Kés“ jelentésben például: i. e. *nogu-/nogi-/*, vö. latin *no/g/vacula*, óeszl. *noži*, óporosz *nagis*, litván *tít-nagas*. A litván szó jelentése tűzkő, a szó eredeti jelentése tehát „tűzkő-penge“ lehetett. „Kalapács“ jelentésben: i. e. *akmon/kamen-/*, vö. görög *akmōn*, óind *ašman-*, germ. *hamar* óeszl. *kameni*. A szlávban a szó eredeti köeszköz jelentése máig megőrződött.

Harmatta arra is rámutat, hogy három, a vadászattal kapcsolatos eszköznév szintén az őskőkorbá vezethető vissza („nyíl“, „ideg“ és „hajító dárda“). Rendkívül figyelemre méltó az is, hogy az indoeurópai nyelvekben három lakástípust jelző elnevezést sikerült kimutatnia („barlanglakás“, „földbe mélyített lakás“ és „ágakból készített ideiglenes kunyhó“), amelyek szintén ebből a korból származnak, s amelyek tökéletesen megegyeznek a régészeti kutatások révén kimutatható lakástípusokkal.

Összegezősként megállapíthatjuk: az ismertett elméletek, kísérletek, bármilyen visszhangra találjanak majd a szakemberek körében, igen jelentősek. Mindenképpen fel kell figyelniünk újszerű voltukra, az őstörténeti kutatások elé táruló beláthatatlan perspektívák lehetőségére.

SZABEDI LASZLÓ *A finnugor nyelvhasznítás jövője*

(A szerző hagyatékából)

Mind többen kérdik tőlem, hogy min dolgozom. Én a kérdezőkkel hűségesen közlöm, hogy a finnugor és az indoeurópai nyelvek történeti kapcsolatainak feltárását tűztem magam elé célul. Nagy munka, minden idegszálamat igénybe veszi.

Az engem foglalkoztató nyelvtudományi kérdés a magyar művelődés egyik legégetőbb és legidőszerűbb kérdése, amelynek jelentősége jóval meghaladja egy. szaktudomány kereteit. Az időszerűtlenség látszatát az adja neki, hogy már régen megérett a megoldásra, tehát ma már csakugyan nem kellene nyílt kérdésként foglalkoztatnia a közvéleményt. Sajnos, az illetékeseket nem is nagyon foglalkoztatja, a jelek szerint éppen megoldatlansága miatt nem. Így aztán egyes, a dologhoz nem értő avatlatlanok és az a tudós-típus, mely szívesebben rágódik a már megoldott kérdéseken, egyesültek, hogy a magyar közgondolkodásnak ezt a sarkproblémáját időszerűtlen kérdésnek minősítsék.

E sorok célja egyrészt a munkám iránt érdeklődők, másrészt azonban általában a nagyközönség tájékoztatása. A probléma rövidre fogott megvilágításán kívül azt is el akarom mondani, hogy a finnugor—indoeurópai nyelvi kapcsolatok tisztázásának mi a szakmai vonatkozásokon túli, politikai jelentősége, és hogy miért vár e kérdés megoldása éppen reám, a költőre.

A finnugor—indoeurópai nyelvhasznítás

A nyelvek különböznek is egymástól de hasonlítanak is egymáshoz. Előfordul, hogy két nyelv szókinésében, nyelvtani szerkezetében és hang-